

tébe került katona és civil foglyok mintegy 33-40%-a meghalt. Végül a kötet a békeszerződésben lefektetett, de meg nem valósult szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény tervezet körüli pártvitákat, nézetkülönbségeket, problémákat tárja fel, s az egyezmény megkötésének szovjetek általi érdektelenségére világít rá.

A szerző munkáját kislexikonnal, mellékletekkel zárja. Kiemelném ezek közül a gazdag térkép-, dokumentum- és képmellékleteket.

Jelen kötettel átfogó és egyben részletekbe menő ismereteket nyerhetünk a szovjet fogságba került honfitársaink sorsáról. A kötetben lévő tanulmányok elsődleges forráson, levéltári dokumentumokon és memoárokon alapulnak. A történész szakma számára Bognár Zalán jóvoltából egy kiváló kézikönyvhöz jutott, amely a szakmai és a szélesebb közönség számára egyaránt „élvezetes” olvasmányként szolgál.

Dán Vanda

DDR-SPIONAGE

VON ALBANIEN BIS GROSSBRITANNIEN

(NDK hírszerzés. Albániától Nagy-Britanniáig. Hrsg. von Helmut Müller-Enbergs – Thomas Wegener Friis Verlag für Polizeiwissenschaft, Frankfurt, 2018. 320 o. ISBN 9783866765351)

A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) hírszerzése legendás hírnévre tett szert a hidegháború korszakában, ezért nem véletlen, hogy a kétpólusú világrend megszűnését követően a tudományos érdeklődés és a publicisztika fókuszába került.¹ Elsőként a visszaemlékezések jelentek meg, élükön az Állambiztonsági Minisztérium Hírszerzési Főcsoportfőnökség (Ministerium für Staatssicherheit Hauptverwaltung für Aufklärung, rövidítve: MfS HV A) legendás főnökének, Markus Wolfnak *Az arc nélküli ember* címmel 1997-ben kiadott emlékiratával.² A magyarul is elérhető másik visszaemlékezés az 1979-ben átalált hírszerző, Werner Stiller nevéhez fűződik.³ A témát monografikus igényű tárgyaló tudományos feltárások közül első helyen az Egykori NDK Állambiztonsági Irataiért Felelős Szövetségi Megbízott (Der/Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU) hivatalának kiadványát kell megemlíteni, amely az *Anatomie der Staatssicherheit* címmel kiadott szervezettörténeti sorozat keretében látott napvilágot.⁴ Jóllehet a szovjet irányítás alatt álló keletnémet hírszerzés világszerte fontos szerepet játszott a hidegháború nemzetközi játszmáiban, a kutatás sokáig a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) felderítésére fókuszált. Ezzel kapcsolatban az első, nagy figyelmet ébresztő munkát Hubertus Knabe, a jelenkori német történetírás prominens képviselője 2011-ben adta közre.⁵ Tizenkét évvel

¹ Ministerium für Staatssicherheit, közkeletű nevén: Stasi.

² *Markus Wolf: Man Without a Face: the autobiography of communism's greatest spymaster.* London, 1997.; *Markus Wolf: Az arc nélküli ember.* Budapest, 1998.

³ *Werner Stiller: Der Agent. Mein Leben in drei Geheimdiensten.* Berlin, 2010.; *Werner Stiller: Az ügynök. Életem három titkosszolgálatnál.* Budapest, 2011.

⁴ Hauptverwaltung A (HV A). *Aufgaben – Strukturen – Quellen.* (Anatomie der Staatssicherheit) Hrsg. Helmut Müller-Enbergs. Berlin, 2011.

⁵ *Hubertus Knabe: West-Arbeit des MfS: Das Zusammenspiel von „Aufklärung” und „Abwehr”.* (Analyse und Dokumente. Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, 18.) Berlin, 1999.

később a fent említett berlini hivatal másik jól ismert kutatója, Georg Herbrtritt vállalkozott a téma más aspektusú, nevezetesen a Stasi hírszerzésével együttműködő szövetségi polgárok irányából való megközelítésére.⁶ A tudományos- és technikai hírszerzés szintén a kutatás preferált területét képezi, ezzel kapcsolatban Kristie Macrakis 2008-ban megjelent monográfiáját kell kiemelni.⁷

Mintegy három évtizedet kellett várni az első olyan feldolgozásra, amely a másik német államon, az NSZK-n túltekintve, tágabb földrajzi spektrumba helyezve vizsgálja az Állambiztonsági Minisztérium Hírszerző Csoportfőnökségének tevékenységét. A késlekedés okai – a kutatás körülményeit hátrányosan befolyásoló iratmegsemmítések és az úgynevezett „Rosenholz”-akció – jól ismertek. A Stasi külföldi ügynökhálózatára vonatkozó nyilvántartást egy esetleges mozgósítástól, avagy háborútól tartva a rendszer összeomlását megelőző évben, 1988-ban vitték mikrofilmre. Mivel az eredeti dokumentumokat megsemmisítették, az NDK hírszerzés külhoni hálózatára vonatkozó kutatások releváns forrását ezek a másolatok képezik. A mikrofilmre rögzített adatbázis a német rendszerváltás viharában – mindmáig tisztázatlan körülmények között – a CIA (Central Intelligence Agency) birtokába, az Egyesült Államokba került. Jóllehet az időközben digitalizált adatbázis egy másolatát 1993-ban visszajuttatták rendeltetésszerű őrzési helyére, az egykori NDK Állambiztonsági Irataiért Felelős Szövetségi Megbízott Hivatalába, mindazonáltal a konvertálás során bekövetkezett adatvesztés nem tette lehetővé a benne szereplő személyek egyértelmű azonosítását. A nyilvántartás mindmáig részlegesen, a német állampolgárok aktáit illetően is csak korlátozottan férhető hozzá. *A Stasi északon – Kutatási helyzet és távlatok* címmel 2011 szeptemberében megrendezett konferencia résztvevői az úgynevezett *Gotlandi Manifesztum*ban határozott fellépésre szólították fel kormányaikat a Stasi-iratok és a Rosenholz-adatok hozzáférése érdekében. A norvég állam ez ügyben tett lépései azonban eredmény nélkül maradt.

A Stasi hírszerzésére vonatkozó kutatás szélesebb körű feltárására a 2007 júniusában, Berlinben rendezett műhelykonferencia tette az első kísérletet, melynek résztvevői – huszonegy tudományos kutató, valamint kortárs szemtanúk – elsődleges feladatként a rendelkezésre álló iratanyag számbavételét jelölték meg. A rendezvénnel kapcsolatban fontos megjegyezni: német részről az esemény mind a politikai, mind az akadémiai támogatásnak híján volt. 2007 novemberétől fogva a dániai Syddansk egyeteme biztosítja a téma tudományos fórumának az intézményi háttérét.⁸ Mivel a politikai légkör még ekkor sem tette lehetővé a tényszerű alapon folytatott nyilvános vitát, a konferencia kötete két részben látott napvilágot: egyik a kutatók előadásait, másik a kortársak hozzászólásait tartalmazta.⁹ A Dániában *Need to Know* címmel évente megrendezésre kerülő kon-

⁶ *Georg Herbrtritt*: Bundesbürger im Dienst der DDR-Spionage. Eine analytische Studie. (Analysen und Dokumente) Göttingen, 2011.

⁷ *Kristie Macrakis*: *Seduced by secrets*. Cambridge, 2008. Lásd továbbá a 4. jegyzetben hivatkozott munkát!

⁸ A konferencia helyszínének megválasztása nem véletlen. A NATO dán szigeteken létesített haditengerészeti bázisai nemcsak a balti tengeri útvonalak ellenőrzésében, de a rádiólehallgatásban is fontos szerepet töltek be. Lásd: *Solveig Grothe – Siegfried Wittenburg*: Kalter Krieg an der Ostsee. *Spiegel* online, 2017. 1–15., itt: 4–7. o. In: <http://www.spiegel.de/einestages/kalter-krieg-an-der-ostsee-die-kueste-der-spione-a-11833335.html> (A letöltés időpontja: 2018. december 30.)

⁹ Hauptverwaltung A. *Geschichte, Aufgaben, Einsichten*. Hrsg. *Gotthold Schramm – Klaus Eichner*. Berlin, 2008.; *East German Foreign Intelligence. Myth, reality and controversy*. Hrsg. *Thomas Wegener Friis – Kristie Macrakis – Helmut Müller-Enbergs*. London, 2010.

ferencia szervezésében a földrajzi helyzeténél fogva szintén érdekelt lengyel intézmény, a Nemzeti Emlékezet Intézete (Instytut Pamięci Narodowej) vállalt partneri szerepet.¹⁰

Az ismertetett kötet a skandináv kutatók kezdeményezéséből nőtt ki. A Verlag für Polizeiwissenschaft kiadó *Analysen zu Sicherheitsfragen* címmel útnak indított sorozatának hatodik köteteként megjelentetett kiadványának szerkesztői abból indultak ki, hogy harminc évvel a Német Demokratikus Köztársaság összeomlása után az Állambiztonsági Minisztérium iratanyagának rendezése és feltárása olyan szintet ért el, amely alapul szolgál a hidegháború e fontos szegmensének megismerésére. A fenti megállapításhoz recenzensként hozzá kell tennem, hogy a Keleti Blokk többi országában működő állambiztonsági szervek irathagyatékában folytatott kutatás – még az iratmegsemmisítéseket is figyelembe véve – hasonlóképpen megkerülhetetlen forrásanyagot jelenthet.¹¹ A könyv bemutatása során fontos tisztázni az alcím kapcsán felmerülő félreértést: az Albániától Nagy-Britanniáig behatárolás ugyanis nem az európai kontinens peremvidékére vonatkozik. A kötetben sorakozó tanulmányok célországokként, alfabetikus rendben dolgozzák fel az NDK hírszerzés működését. A szerkesztők nem választották külön a nagyhatalmakat és a kis országokat, és a szembenálló katonai tömbök alapján való csoportosítástól szintén eltekintettek. Az előzetes kritériumok alkalmazását mellőző szerkesztés magyarázza, hogy az Amerikai Egyesült Államokat Andorra követi, Bulgária pedig Belgium és Dánia között kapott helyet. Miközben ez a szerkesztési mód hátrányként is felróható lenne, úgy tűnik, mégis a kötet javára válik, mivel elősegíti a preconcepciótól mentes kép kialakítását. A tíz országot (Albániát, Egyesült Államokat, Belgiumot, Bulgáriát, Dániát, Finnországot, Franciaországot, Görögországot és Nagy-Britanniát) érintő tanulmányokat elolvasva megállapíthatjuk, hogy a kutatás jelen helyzetét reprezentáló tanulmányokból érdekesítő kötet született. Sokszínűségét éppen a nézőpontok váltakozása adja, hiszen a feldolgozás alapját képező dokumentumok szemléletét áthatja a szembenálló felek szempontrendszer, érzékeltetve a hidegháború korszakát keleten és nyugaton övező mentalitást. Öröndetes vállalkozást üdvözölhetünk tehát, és örömmel várjuk a folytatást. A magyar vonatkozásban érdekelt olvasó esetében ez hosszabb várakozást feltételez, mivel Magyarország (Ungarn) a német ábécé végén foglal helyet.

Jobst Ágnes

¹⁰ Need to know. Eastern and Western Perspectives. (Studies in Intelligence and Security Series) Eds. *Wladyslaw Bulhak – Thomas Wegener-Friis*. Odense, 2014.

¹¹ A magyar állambiztonsági szervek 1989. december 29-én kelt napi operatív információs jelentése például magyar–keletnémet viszonylatban a hírszerzési anyagok hatvanas évekig visszamenő megsemmisítéséről számolt be. Lásd: *Jobst Ágnes: A Stasi működése Magyarországon. A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata 1955–1989*. Budapest, 2015. 282. o.